

**Ks. Paweł Hoppe**

## **Izba Pamięci Męczenników**

**słowa kluczowe:** męczeństwo, kapłani, diecezja bydgoska, II wojna światowa

Definicja słownikowa izby regionalnej podaje, że podstawowym zadaniem tego rodzaju miejsc jest *gromadzenie zabytków, dokumentów i pamiątek dotyczących przeszłości danej wsi lub okolic, zwłaszcza z okresu walk narodowowyzwoleńczych i II wojny światowej*<sup>1</sup>. Izba Pamięci Męczenników, która została uroczystie otwarta 17 czerwca 2019 r. w gmachu Wyższego Seminarium Duchownego, jest właśnie miejscem, gdzie zgromadzone zostały pamiątki po męczennikach, zarówno duchownych, jak i osobach świeckich związanych z diecezją bydgoską. Męczennicy to nie tylko ci, którzy zostali wyniesieni na ołtarze i są czczeni jako błogosławieni bądź święci Kościoła katolickiego, ale również ci, o których mówił Jan Paweł II, że *są to często męczennicy nieznani, jak gdyby nieznani żołnierze wielkiej sprawy Bożej, to Ci, którzy dali wielkie świadectwo Chrystusowi w naszym stuleciu*<sup>2</sup>.

W tym roku mija 20 rocznica wizyty Ojca Świętego Jana Pawła II w Bydgoszczy. Wówczas to papież na bydgoskich Błoniach powiedział: *w ciągu ostatnich dziesięcioleci, w tym stuleciu, Bydgoszcz została naznaczona szczególnym znamieniem prześladowania dla sprawiedliwości. To przecież tutaj, w pierwszych dniach drugiej wojny światowej hitlerowcy dokonali pierwszych publicznych egzekucji na obrońcach miasta. Symbolem tego męczeństwa jest bydgoski Stary Rynek. Innym tragicznym miejscem jest tak zwana Dolina Śmierci w Fordonie. Jakże nie wspomnieć przy tej okazji biskupa Michała Kozala [...] śmierć w obozach koncentracyjnych poniosło wielu ludzi związanych z tym miastem i z tą ziemią. Jeden Bóg zna dokładnie miejsca ich kaźni i cierpienia. [...] Przyszedł teraz czas przypomnienia tych wszystkich ofiar i oddania im czci należnej. A są to często męczennicy nieznani, jak gdyby „nieznani żołnierze wielkiej sprawy Bożej”. I dobrze, że się o nich mówi na ziemi polskiej, bo ta ziemia*

<sup>1</sup> Zob. *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 2, Warszawa 1974, s. 311.

<sup>2</sup> Zob. Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II w Bydgoszczy 7.06. 1999 r.



*zaznała wyjątkowego udziału w tej wielkiej współczesnej martyrologii. Dobrze, że się to mówi w Bydgoszczy! [...] I dlatego za szczególną powinność naszego pokolenia w Kościele uważam zebranie wszystkich świadectw o tych, którzy dali życie za Chrystusa. Nasz wiek, nasze stulecie ma swe szczególne martyrologium jeszcze nie w pełni spisane. Trzeba go zbadać, trzeba go stwierdzić, trzeba go spisać. Tak jak spisały martyrologię pierwsze wieki Kościoła, i to jest do dzisiaj naszą siłą, tamto świadectwo męczenników pierwszych stuleci. [...] Nasz wiek, wiek XX, ma swoją wielką martyrologię w wielu krajach, w wielu rejonach ziemi. Trzeba ażeby-*

*śmy przechodząc do trzeciego tysiąclecia spełnili obowiązek, powinność wobec tych, którzy dali wielkie świadectwo Chrystusowi w naszym stuleciu<sup>3</sup>.*

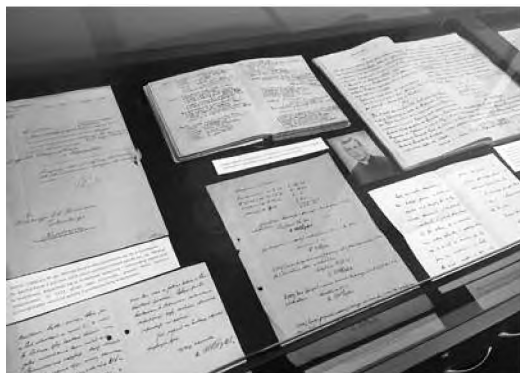
Te słowa stały się swoistego rodzaju papieskim testamentem, które Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Bydgoskiej chce wypełnić, otwierając Izbę Pamięci Męczenników. Wyższe Seminarium Duchowne podjęło w ten sposób odpowiedzialność za pamięć historyczną męczenników z obecnych terenów diecezji bydgoskiej. Do współpracy w tworzeniu Izby Pamięci Męczenników zaproszono wszystkich mieszkańców diecezji, każdego, komu leży na sercu pamięć historyczna naszego miasta, naszego regionu, naszej diecezji i całej ojczyzny. W apelu skierowanym do mieszkańców diecezji bydgoskiej poproszono o przekazanie bądź udostępnienie materialnych śladów – pamiątek związanych z męczennikami, kapłanami pracującymi na parafiach w czasie wojny, osobami świeckimi, które przeszły przez obóz koncentracyjny bądź były dotknięte gehenną wojny. Odpowiedzią na ten apel są zebrane liczne dokumenty, zdjęcia i rzeczy codziennego użytku związane z bydgoskimi męczennikami, można je zobaczyć na wystawie w Izbie Pamięci Męczenników. Należy nadmienić, że dzieło tworzenia tego miejsca nie jest ukończone, ale jest początkiem nieustannego gromadzenia i pielęgnowania spuścizny naszych przodków.

Historia jako nauka humanistyczna i społeczna zajmuje się badaniem przeszłości. Metoda pracy historyka polega na badaniu zjawisk minionych poprzez krytyczną interpretację źródeł historycznych, rozumianych jako wszelkie ślady działalności człowieka. Polski historyk Gerard Labuda definiuje źródła historyczne

<sup>3</sup> Tamże.

następująco: *źródłem historycznym nazwiemy wszystkie pozostałości psychofizyczne i społeczne, które, będąc wytworem pracy ludzkiej, a zarazem uczestnicząc w rozwoju życia społecznego, nabierają przez to zdolność odbijania tego rozwoju. Wskutek tych swoich właściwości (tj. wytworu pracy i zdolności odbijania) źródło jest środkiem poznawczym, umożliwiające naukowe odtworzenie rozwoju społeczeństwa we wszystkich jego przejawach*<sup>4</sup>. Ekspozyty – źródła historyczne, jakie zostały zgromadzone w Izbie Pamięci Męczenników – można podzielić według tradycyjnych kryteriów: na źródła pisane i źródła niepisane. Jednak w celu pełniejszego i bardziej czytelnego obrazu zgromadzonych pamiątek należy zastosować prostszy podział w zależności, do kogo dany przedmiot należał bądź z kim był związany.

Izba Pamięci Męczenników w swoich zbiorach posiada pamiątki związane z patronem Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Bydgoskiej, współpatronem diecezji bydgoskiej, błogosławionym bp. Michałem Kozalem. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują dokumenty parafialne z parafii pw. św. Mikołaja w Krostkowie, gdzie ks. Michał Kozal w latach 1920-1923 pełnił funkcję administratora<sup>5</sup>. Prezentowany jest dekret mianujący go administratorem parafii datowany na 1 maja 1920 r., ręcznie prowadzona księga ogłoszeń duszpasterskich z lat 1915-1924. Interesującym ekspozytem jest *Liber Conversorum* – Krostkowo 1921 – Księga nawróconych. W księdze tej znajdują się zapisy osób innego wyznania niż rzymskokatolickie, które deklarowały rezygnację z dotychczasowego obrządku na rzecz religii rzymskokatolickiej. Osoby te, wyrażając gotowość przyjęcia obrządku łacińskiego, były wpisane do *Liber Conversorum*, jednak najpierw musiały otrzymać odpowiednią zgodę władz kościelnych na zmianę wyznania, w tym wypadku prośbę rozpatrywał arcybiskup gnieźnieński. Kolejnym interesującym materiałem historycznym są trzy prywatne listy księdza rektora Michała Kozala pisane do księdza Leona Dachtery, studenta w Rzymie, późniejszego profesora Arcybiskupiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie. W swoich zbiorach Izba



<sup>4</sup> G. Labuda, *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych*, „Studia Źródłoznawcze” 1 (1957), s. 3-52.

<sup>5</sup> Zob. P. Hoppe, *Błogosławiony ks. bp Michał Kozal*, [w:] *Kapłani w Dachau*, red. P. Hoppe, M. Puziak, Bydgoszcz 2016, s. 27-40.

Pamięci Męczenników posiada *Positio super martyrio*. Jest to zbiór dokumentów zgromadzonych przy procesie beatyfikacyjnym. Na wystawie można również zobaczyć książkę ks. dra Andrzeja Wronki, której recenzentem był ks. Michał Kozal, zdjęcie grona profesorskiego Żeńskiego Katolickiego Humanistycznego Gimnazjum Miasta Bydgoszczy w roku szkolnym 1926/1927, do którego należał ks. Michał Kozal, a także skrawek sutanny Patrona.



Drugim błogosławionym diecezji bydgoskiej upamiętnionym w Izbie Pamięci Męczenników jest ks. Franciszek Dachtera<sup>6</sup>. Na szczególną uwagę zasługuje korespondencja obozowa pisana przez ks. Dachterę do swojego ojca Leona. Zbiór listów i dokumentów obozowych pisanych przez bł. ks. Franciszka Dachterę liczy łącznie 73 dokumenty. Można je podzielić

na dwie grupy – kartki pocztowe (25 szt.) oraz listy (47 szt.) Wśród pocztówek<sup>7</sup> znajdują się dwie pisane z pola bitwy. Pozostałe dwadzieścia trzy kartki pocztowe wysłane zostały z obozów koncentracyjnych: siedem z obozu jenieckiego Oflag IX C Rotenburg oraz szesnaście z obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie. Wśród kartek niestety nie ma żadnej z obozu KL Dachau. Na kolekcję listów obozowych składa się dziewięć listów napisanych z obozu jenieckiego Rotenburg, dziesięć z obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie i aż dwadzieścia osiem z obozu koncentracyjnego w Dachau. Zbiór kartek i listów zachował się w stanie dobrym, choć wśród nich znajdują się pojedyncze egzemplarze, które uległy częściowemu zniszczeniu bądź zabrudzeniu. Kartki pocztowe mają klasyczną formę o wymiarach 10 x 15 cm. Na awersie jest miejsce na tekst, zaś na rewersie jest miejsce, gdzie nadawca umieścił adres odbiorcy. W zbiorze znajdują się cztery kartki okolicznościowe i świąteczne przedstawiające zimowy widok płynącej rzeki, drzew i domu, grafikę zagajnika brzoźowego, w oddali las i polanę. Listy z obozu jenieckiego Oflag IX C Rothenburg napisane są na specjalnym urzędowym formularzu obozowym o wymiarach 15 x 30 cm, który po złożeniu na zewnętrznej stronie tworzyły kopertę. Inną formę mają listy pisane z obozu

<sup>6</sup> Zob. P. Hoppe, *Błogosławiony ks. Franciszek Dachtera*, [w:] *Kapłani...*, s. 41-50.

<sup>7</sup> Słowo pocztówka zostało wymyślone przez Henryka Sienkiewicza. 27 listopada 1900 r. zgłosił je w konkursie na odpowiednik francuskiego wyrażenia oznaczającego kartkę korespondencyjną.

z Buchenwaldu. Są rozmiaru formatu A4, co umożliwiło umieszczenie dłuższej wiadomości. Listy z Dachau, podobnie jak z Buchenwaldu, mają rozmiar A4, pisane są na urzędowym formularzu obozowym, na którym widniała obozowa instrukcja dotycząca zasad prowadzenia korespondencji przez więźniów. Izba Pamięci Męczenników posiada również kolekcję telegramów prymicyjnych ks. Franciszka Dachtery, które oprócz symboli religijnych, związanych z wydarzeniem święceń kapłańskich, prezentują bogatą symbolikę patriotyczną i odnoszą się do ważnych wydarzeń związanych z naszą ojczyzną, jak chociażby „Zaślubiny Polski z morzem”. Innym ciekawym materiałem źródłowym jest kilka albumów ze zdjęciami rodzinnymi państwa Dachterów oraz zasługujący na uwagę egzemplarz Pisma Świętego podpisany przez księży Dachterów – Franciszka i Leona. Interesującymi eksponatami są również dwa „błogosławieństwa papieskie” wystawione dla ks. Franciszka i Leona Dachterów.

Błogosławiony ks. Antoni Świadek to kolejna postać upamiętniona w Izbie Pamięci Męczenników. Ks. Antoni, będąc administratorem parafii pw. św. Stanisława na Siemieczku<sup>8</sup>, w czasie okupacji hitlerowskiej wbrew zakazom władz posługiwał się językiem polskim w trakcie spowiedzi oraz potajemnie przygotowywał dzieci do I komunii świętej. Został wydany przez kobietę, której spowiedzi wysłuchał w języku polskim, latem 1942 r., wówczas został aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie zmarł 25 stycznia 1945 r. W zbiorach Izby Pamięci Męczenników oprócz pamiątek pierwszokomunijnych podpisanych przez tego bydgoskiego kapłana czy pamiątkowych zdjęć pierwszokomunijnych możemy zobaczyć szaty liturgiczne – ornat skrzypcowy i kapę, których używał, będąc wikariuszem w parafii farniej w Bydgoszczy. Interującym eksponatem jest kielich mszalny z 1674 r. ufundowany przez bractwo św. Anny i św. Franciszka z kościoła farnego w Bydgoszczy,



List bl. ks. Franciszka Dachtery

<sup>8</sup> Zob. P. Buczkowski, *Dobry Pasterz. Bl. ks. Antoni Świadek (1909-1945)*, [w:] *Sól ziemi 1939-1945*, red. E. Małachowski, s. 279-287.



List bl. ks. Franciszka Dachtery.

którego używał błogosławiony ks. Antoni.

Błogosławiony alumn Bronisław Kostkowski<sup>9</sup> jest męczennikiem szczególnie związanym nie tylko z Bydgoszczą, ale bezpośrednio z budynkiem seminarium, który przed wojną był siedzibą Państwowego Gimnazjum Humanistycznego. Bronisław Kostkowski kształcił się i zdał maturę w tej szkole.

W zbiorach znajdują się zdjęcia z lat szkolnych i kleryckich Bronisława, a także podanie skierowane do Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Humanistycznego z prośbą o ponowne przystąpienie do egzaminu maturalnego. Innym ważnym dokumentem jest akt wystawiony przez władze obozowe informujący o zgonie Bronisława Kostkowskiego. Na uwagę zasługuje również książka *Przewodnik Sodalicy Marjańskiej*, której używał Bronisław, jako uczeń Gimnazjum pełnił funkcję prezesa Sodalicy Marjańskiej działającej w szkole.

Kolejną postacią, która została upamiętniona w Izbie Pamięci Męczenników, jest ks. Józef Schulz<sup>10</sup>, proboszcz w parafii farniej w Bydgoszczy w latach 1931-1939, dziekan bydgoski. Został aresztowany 21 września 1939 r. i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, a następnie do obozu w Buchenwaldzie. Był w szczególnie sposób bity i maltretowany, gdyż hitlerowcy uznali go za jednego z odpowiedzialnych za krwawą niedzielę bydgoską. Osadzono go w bunkrze, gdzie zmarł, według niektórych źródeł został uduszony 30 marca 1940 r. W zbiorach znajduje się obraz, portret ks. Schulza, który był prezentem od rodzeństwa z okazji 25 rocznicy święceń kapłańskich, a także *Biblia Sacra Vulgata (Vetus Testamentum)* z 1903 r. z jego podpisem oraz Złota Odznaka „za zasługi w pracy penitencjarnej” wraz z legitymacją nadana pośmiertnie przez ministra sprawiedliwości.

Izba Pamięci Męczenników posiada w swoich zbiorach spuściznę po ks. Romanie Budniaku, więźniu obozu w Dachau, powojennym proboszczu parafii pw. Matki Bożej Różańcowej w Wysoce. Materiały historyczne można podzielić na dokumenty, zdjęcia i przedmioty codziennego użytku, a wśród nich warta

<sup>9</sup> M. Benk, *Promyk w Dachau*, Konin 2014.

<sup>10</sup> Zob. J. Kutta, *Zachował niezłomną postawę, podtrzymując więźniów na duchu. Ks. Józef Walenty Schulz (1884-1940)*, [w:] *Sól ziemi 1939-1945*, red. E. Małachowski, s. 215-218.

wspomnienia jest chociażby książeczka wojskowa, pisma urzędowe do Polskiego Związku Byłych Więźniów Dachau oraz dokument od Stowarzyszenia Polaków Poszkodowanych przez III Rzeszę Niemiecką. Interesujące są teksty kazań wygłoszone przez ks. Budniaka, ale na szczególną uwagę zasługuje wspomnienie o błogosławionym bp. M. Kozalu, a także kazanie z okazji setnej rocznicy urodzin i pięćdziesiątej rocznicy śmierci męczeńskiej bł. bpa M. Kozala. Ksiądz Budniak spotkał się z bp. Kozalem najpierw w seminarium, a później w obozie w Dachau, o czym sam wspomniął po latach. Pozostałe pamiątki to zdjęcia z rodzinnego albumu, przedmioty codziennego użytku oraz książki należące do ks. Budniaka.

Ksiądz Włodzimierz Rabczewski<sup>11</sup> to kolejny kapłan, którego pamiątki można zobaczyć w Izbie Pamięci Męczenników, tym bardziej bliski bydgoskiemu seminarium, gdyż podobnie jak Bronisław Kostkowski ukończył szkołę średnią i w 1937 r. zdał maturę w Państwowym Gimnazjum Humanistycznym. W dniu 5 czerwca 1939 r. został wraz z bratem uwięziony w koszarach w Bydgoszczy. W październiku wywieziono ich do Niemiec do pracy jako jeńców cywilnych, a jego droga obozowa zakończyła się w obozie koncentracyjnym w Mauthausen i Gusen. Po wojnie pracował w parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy. Od 1969 r. był proboszczem w Gniewkowie. Na wystawie w Izbie Pamięci Męczenników z pamiątek po ks. Rabczewskim można zobaczyć między innymi klęcznik, krzesło oraz walizkę z paramentami liturgicznymi – liturgiczny komplet podróży do sprawowania mszy świętej.

Izba Pamięci Męczenników w swoich zbiorach posiada również materiały nie tak bardzo spersonalizowane, jednak ukazujące problematykę męczeństwa i Kościoła w wymiarze lokalnym. Ciekawym eksponatem jest oryginalna książeczka pracy Arbeitsbuch, którą wprowadzono w III Rzeszy jako obowiązkowy dokument rejestrujący zatrudnienie osób – przymusowych robotników. Innymi interesującymi materiałami są dokumenty potwierdzające zwolnienie z obozu pracy w Potulicach, a także rosyjska „sprawka” – zaświadczenie zwalniające z obozu pracy w Dniepropietrowsku<sup>12</sup>. Na wystawie znajduje się również Medal „Za udział w wojnie obronnej 1939”, który został ustanowiony ustawą z dnia 3 lipca 1981 r., jako wyraz uznania dla osób, które brały czynny udział w wojnie obronnej toczonej przez Polskę z niemieckim najeźdźcą w dniach od 1 września do 6 października 1939 r.

Powstanie Izby Pamięci Męczenników jest początkiem wielkiego dzieła, jakim będzie wspólna troska o pamięć historyczną, troska o dokumentację wartą

<sup>11</sup> Zob. R. Owczarek, *Wspomnienie o Księdzu Radcy Włodzimierzu Rabczewskim Honorowym Obywatelu Gminy Gniewkowo*, Gniewkowo 2016.

<sup>12</sup> Zob. J. Nowak, *Wspomnienia z Dniepropietrowska*, Złotów 2019.

wieczystego przechowywania. Jednym z takich narzędzi selekcji uważa się dziś *collecting project*, rozumiany jako sposób pozwalający na zbieranie istniejącej już dokumentacji, zawierającej informacje o ważnych wydarzeniach historycznych, zjawiskach czy procesach (społecznych, gospodarczych itd.), która z różnych powodów nie została zabezpieczona w zasobach archiwów historycznych, przede wszystkim państwowych<sup>13</sup>. Izba Pamięci Męczenników, która mieści się w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Bydgoskiej, jest właśnie takim miejscem, gdzie będzie można ocalić od zapomnienia zarówno materiały archiwalne, jak i szeroko rozumiane źródła historyczne związane z męczennikami i męczeństwem, bo jak mówił Jan Paweł II: *Nasz wiek, wiek XX, ma swoją wielką martyrologię w wielu krajach, w wielu rejonach ziemi. Trzeba, ażebyśmy przechodząc do trzeciego tysiąclecia, spełnili obowiązek, powinność wobec tych, którzy dali wielkie świadectwo Chrystusowi w naszym stuleciu. Przyszedł teraz czas przypomnienia tych wszystkich ofiar i oddania im czci należnej*<sup>14</sup>.

---

<sup>13</sup> Zob. R. Degen, M. Jabłońska, *Collecting projects i documentation strategies jako narzędzia kształtowania zasobu archiwalnego i budowania wizerunku archiwów*, <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/1894/Collecting%20projects%20i%20documentation%20strategies%20jako%20narzedzia%20ksztaltowania%20zasobu%20archiwalnego.pdf?sequence=1> (dostęp: 20.09.2019)

<sup>14</sup> Zob. Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II w Bydgoszczy 7.06. 1999 r.



## Memorial Chamber of the Martyrs

**keywords:** Blessed Bishop Michał Kozal Seminary of the Diocese of Bydgoszcz, Memorial Chamber, collections, Bydgoszcz

### Summary

By opening the Memorial Chamber of the Martyrs, the Seminary of Bydgoszcz took responsibility for the historic memory about the martyrs from the region that is currently occupied by the Diocese of Bydgoszcz. Collections of the Memorial Chamber of the Martyrs include memorabilia related to the patron of the Seminary of the Diocese of Bydgoszcz, co-patron of the Diocese of Bydgoszcz, Blessed Bishop Michał Kozal. The chamber also features archival documents concerning the Blessed of the Diocese of Bydgoszcz Fr. Franciszek Dachtera, Blessed Fr. Antoni Świadek, seminarian Bronisław Kostkowski, Fr. Józef Schulz, Fr. Roman Budniak, and Fr. Włodzimierz Rabczewski. Other records of the Memorial Chamber of the Martyrs include materials concerning the issue of martyrdom and the Church during World War II and German occupation.

### Gedenkkammer zum Gedenken der Märtyrer

**Schlüsselwörter:** Höheres Seliggesprochener-Bischof-Michał-Kozal-Priesterseminar der Diözese von Bydgoszcz, Gedenkkammer, Sammlungen, Bydgoszcz

### Zusammenfassung

Mit der Eröffnung der Gedenkkammer zum Gedenken der Märtyrer übernahm das Höhere Priesterseminar in Bydgoszcz die Verantwortung für die historische Erinnerung der Märtyrer aus den heutigen Gebieten der Diözese von Bydgoszcz. Die Gedenkkammer zum Gedenken der Märtyrer besitzt in ihren Sammlungen mit dem Schutzheiligen des Höheren Priesterseminars der Diözese von Bydgoszcz, dem Mitpatron der Diözese von Bydgoszcz, dem seliggesprochenen Bischof Michał Kozal verbundene Andenken. In der Gedenkkammer werden ebenfalls Archivadokumente aufbewahrt, die sich auf den Seligen in der Diözese von Bydgoszcz Priester Franciszek Dachtera, den seliggesprochenen Priester Antoni Świadek, den Seminaristen Bronisław Kostkowski, den Priester Józef Schulz, den Priester Roman Budniak und den Priester Włodzimierz Rabczewski beziehen. Die Gedenkkammer zum Gedenken der Märtyrer besitzt in ihren Sammlungen außerdem Materialien, die der Problematik des Märtyrertums und der Kirche in den Zeiten des Zweiten Weltkriegs und während der deutschen Besetzung gewidmet sind.